

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a knihovnictví
Kabinet knihovnictví

Informační a učící se společnost - dva úhly pohledu

Seminární práce k předmětu Učící se společnost a role knihovníka v ní

Autor: Libor Juhaňák
UČO: 217393
Typ studia: prezenční
Ročník: 3.
Počet znaků: 18 476

Brno
2009

Obsah

ÚVOD.....	3
„NOVÁ SPOLEČNOST“ A TERMINOLOGICKÁ NEJEDNOTNOST.....	3
KONCEPCE SPOLEČNOSTI V INFORMAČNÍ VĚDĚ.....	4
INFORMAČNÍ SPOLEČNOST.....	5
UČÍCÍ SE SPOLEČNOST.....	6
ZNALOSTNÍ SPOLEČNOST.....	8
INFORMAČNÍ VERSUS UČÍCÍ SE SPOLEČNOST.....	9
TECHNOLOGIE VERSUS ČLOVĚK.....	9
INFORMACE VERSUS ZNALOST.....	10
ENTITA VERSUS PROCES.....	10
PŘÍTOMNOST VERSUS BUDOUCNOST.....	10
ZÁVĚR.....	11
POUŽITÉ ZDROJE.....	12

Úvod

Předkládaná seminární práce krátce představuje pojmy *informační společnost* a *učící se společnost*. Těmito pojmy jsou označovány společenské koncepce, které zvláště v rámci informační vědy patří mezi jedny z nejužívanějších a nejdiskutovanějších.

První část práce nastiňuje širší rámec snah o pojmenování „soudobé společnosti“, jelikož koncepty informační a učící se společnosti jsou pouze jedny z mnoha sociologických pokusů. Druhá část blíže vysvětluje jednotlivé koncepce. Vedle koncepcí informační a učící se společnosti je zmíněna taktéž koncepce společnosti znalostní. Závěrečná část je zaměřena na čtyři hlavní odlišnosti mezi koncepcemi.

„Nová společnost“ a terminologická nejednotnost

V druhé polovině devatenáctého století začali sociologové, filosofové a jiní odborníci reflektovat nové a výrazné společenské změny. Nešlo přitom o změny povrchové, nýbrž dotýkající se samého jádra společnosti. Dosavadní sociologické koncepce se proto náhle začali jevit jako naprosto nevystihující charakter přišedší společnosti, což s postupem času vedlo až k debatám o tzv. „nové společnosti“ a novým společenským koncepcím.

Pro označení nových koncepcí se nejdříve užívalo již zavedených názvů, ke kterým se obvykle pouze přidala předpona post- (z lat. post = po). Tak Jean-François Lyotard přejmenoval modernu na postmodernu. Místo o industriální společnosti začal Daniel Bell mluvit o postindustriální společnosti. Peter F. Drucker změnil koncept kapitalistické společnosti na koncept společnosti postkapitalistické.

Později se však začali objevovat názvy zcela nové, snažící se vystihnout charakter společnosti lépe, než pouhým přidáním předpony post-. Během krátkého období se proto vyrojilo velké množství různých jmen pro onu „novou společnost“, mezi něž patří i označení informační společnost a učící se společnost.

A právě snad až přílišná terminologická různorodost pak vede některé autory k určité skepsi. Armin Pongs si pokládá otázku: „V jaké společnosti vlastně žijeme?“¹, a ve stejnojmenné knize se snaží přispět k zodpovězení nastolené otázky srovnáním dvanácti různých společenských koncepcí od významných světových sociologů.

Albrow, Martin	světová či globální společnost
Beck, Ulrich	riziková společnost

¹Srov.: PONGS, Armin. *V jaké společnosti vlastně žijeme?*. Praha: ISV nakladatelství, 2000. 265 s.

Bell, Daniel	postindustriální společnost
Dahrendorf, Ralf	občanská společnost
Gross, Peter	společnost (mnoha) příležitostí
Heitmeyer, Wolhelm	dezintegrovaná společnost
Leggewie, Claus	multikulturální společnost
Nassehi, Arwin	funkcionálně diferencovaná společnost
Offe, Claus	společnost práce
Schulae, Gerhard	společnost prožitku
Welsch, Wolfgang	transkulturní společnost
Willke, Helmut	společnost vědění

Obr. 1: Výčet dvanácti označení pro „dnešní společnosti“

Jak se ukazuje při pohledu na tabulku výše, jednotliví autoři usilují při pojmenovávání dnešní společnosti o co možná nejlepší vystihnoutí jejího charakteru samotným názvem. To se však může jevit jako značně naivní, má-li člověk na paměti slova Arnošta Veselého:

Je velmi nepravděpodobné, že se vůbec kdy podaří vytvořit termín, který by v několika slovech zachytil všechny podstatné rysy dnešní komplexní a rozporuplné společnosti.²

Koncepce společnosti v informační vědě

K reflexi novodobé společnosti samozřejmě přistupuje také informační věda, kde v centru pozornosti stojí tři společenské koncepce:

1. První koncepce je označována anglickým termínem „information society“. Ten je do češtiny překládán převážně jako „informační společnost“, případně jako „společnost informací“.
2. Druhá koncepce je v angličtině pojmenována jako „learning society“ a překládána je nejčastěji jako „učící se společnost“. Vyskytnou se však i překlady jako „vzdělávací společnost“ či „společnost vzdělání“.
3. Ačkoli má být tato práce zaměřena převážně na koncepty informační a učící se společnosti, pokládám za důležité zmínit také koncepci označovanou anglickým souslovím „knowledge society“, která s výše uvedenými koncepcemi velice silně souvisí a svým způsobem je doplňuje. Termín „knowledge society“ je do češtiny překládán velice různorodě. Časté jsou překlady „znalostní společnost“ a „společnost

² Veselý, A. Společnost vědění jako teoretický koncept. *Sociologický časopis*, 2004, roč. 40, č. 4, s. 434.

znalostí“. Je ale možné najít i formulace typu: „společnost vědění“, „společnost poznání“ či dokonce „chytrá společnost“.

Zmíněná pojmenování jsou však často užívány značně nedůsledně. Nežřídká se stává, že v různých pracích a u různých autorů odpovídají uvedená označení odlišným koncepcím. Také proto je záhodno si nejdříve alespoň krátce představit a definovat jednotlivé koncepce.

Informační společnost

László Z. Karvalics³ lokalizuje první užití slovního spojení „informační společnost“ do Japonska na počátku šedesátých let devatenáctého století. Slavný japonský architekt Kisho Kurokawa a renomovaný historik a antropolog Tadao Umesao prý použili japonský ekvivalent pojmu „informační společnost“ („joho shakai“ či „johoka shakai“) při vzájemné konverzaci v roce 1961.

V názvu odborné studie se spojení „informační společnost“ objevilo na počátku roku 1964, kdy japonský autor Jiro Kamishima vydal svou práci s názvem „Informační průmyslová společnost“ („Joho Sangyo Shakai“). Již o rok dříve však tento termín užil ve své eseji „O informačním průmyslu“ („Joho sangyo ron“) zmíněný Tadao Umesao. K rozšíření pojmu ve zbytku světa potom napomohl bestseller „Informační společnost: Z tvrdé společnosti do měkké“ („Johoka Shakai: Hado No Shakai Kara Sofuto no Shakai e“), který napsal roku 1969 Yujiro Hayashi.

Jak ale poukazuje např. Alistair S. Duff⁴, je nutno brát v úvahu také práci „Produkce a distribuce znalostí ve Spojených státech“⁵ z roku 1962. Fritz Machlup sice ve své práci nepoužívá přímo pojem „informační společnost“, avšak jeho pojetí je koncepci informační společnosti poměrně blízké. Navíc je možné, že japonští autoři již znali Machlupovu práci v době, kdy začali psát o informační společnosti.

Definice

Ačkoli lze nalézt mnoho více či méně odlišných definic, pro účely práce je za výchozí zvolena definice z České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy (dále jen TDKIV). Informační společnost je podle TDKIV definována jako:

³ Srov.: Karvalics, L. Z. *Information Society – what is it exactly?: (The meaning, history and conceptual framework of an expression)*. In Pintér, R. *Information Society: From Theory to Political Practice*. 1st edition. Budapest: Gondolat – Új Mandátum, 2008. s. 29-30.

⁴ Srov.: Duff, A. S. *Information society studies*. London: Routledge, 2000. s. 3-5.

⁵ Viz.: Machlup, Fritz. *The production and distribution of knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press, 1962. 416 s.

„Společnost založená na integraci informačních a komunikačních technologií do všech oblastí společenského života v takové míře, že zásadně mění společenské vztahy a procesy. Nárůst informačních zdrojů a komunikačních toků vzrůstá do té míry, že ho nelze zvládat dosavadními informačními a komunikačními technologiemi.“⁶

Zmíněná definice je zajímavá především v tom, že akcentuje tři nejpodstatnější rysy informační společnosti:

- » Základním rysem informační společnosti je celosvětová rozšířenost informačních a komunikačních technologií (dále jen ICT). ICT vnikají do všech oblastí lidské činnosti a stávají se nedílnou součástí společenského života.
- » Ona „všudypřítomnost“ ICT ve společenském životě není ale pouhým průvodním jevem, nýbrž sebou nese změnu v samotné struktuře společnosti. ICT mění charakter společnosti jako takové.
- » Třetí významný charakter informační společnosti vyplývá z obou předchozích a je možné jej zahrnout pod pojem „informační exploze“. ICT a jejich globální rozšířenost vede k výraznému zkrácení publikačního cyklu a tudíž zároveň k obrovskému nárůstu informací a informačních zdrojů. Objem informací přitom roste takovým tempem, že společnost jako celek ztrácí schopnost všechny tyto informace jakýmkoli způsobem vstřebat.

Učící se společnost

Pojetí společnosti jako „učící se společnosti“ je silně spjato s pojmem „celoživotního vzdělávání“⁷. Oba jmenované koncepty se objevily během šedesátých let dvacátého století, kdy startovala první velká vlna debat ohledně vzdělání pro „novou dobu“.

Pojem „celoživotní vzdělávání“ byl poprvé užit a současně vymezen v roce 1965, v kteréžto době Paul Lengrand publikoval svoji práci „Úvod do celoživotního vzdělávání“⁸. O tři roky později, totiž v roce 1968, se již objevuje přímo slovní spojení „učící se společnost“ (learning society) v názvu práce uznávaného amerického pedagoga, jenž se jmenoval Robert Maynard Hutchins⁹.

⁶ Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy [online]. c2004 [cit. 2009-04-14]. Dostupný z WWW: <<http://sigma.nkp.cz/F/>>.

⁷ V angličtině nejčastěji: „lifelong learning“ či „lifewide education“

⁸ Viz.: Lengrand, Paul. *An Introduction to Lifelong Education*. London: Croom Helm, 1975. 156s.

⁹ Viz.: Hutchins, R. M. *The Learning Society*. New York, Washington, London: F. A. Praeger, 1968. 142 s.

Druhá vlna zájmu o koncepci „učící se společnosti“ se zvedla na počátku devadesátých let. Byla spojena se jmény jako: Richard Edwards¹⁰, Peter Raggatt¹¹ či Stewart Ranson¹², a dá se říci, že popularita termínu „učící se společnost“ trvá dodnes.

Definice

Nejvýznačnější rozdíl učící se společnosti oproti informační společnosti vychází z toho, že koncepce učící se společnosti si již předem uvědomuje a akceptuje celospolečenské změny, které charakterizují informační společnost, a proto poukazuje na potřebu transformace přístupu ke vzdělávání.

Koncept učící se společnosti lze nazít jako pokus o řešení problému informační exploze, která je důsledkem rozporu mezi neustále narůstajícím množstvím potenciálních informací a v podstatě neměnnou kapacitou lidského mozku. Tomuto rozporu se snaží učící se společnost čelit pomocí celoživotního vzdělávání.

Dosavadní forma vzdělávání, která se zaměřovala pouze na rané období lidského života, se v dnešní době začíná jevit jako nedostatečná. Vzdělání, které by mělo být schopno reagovat na rychle se měnící společenské podmínky, musí probíhat v podstatě neustále – v průběhu celého života.

Často také bývá kladen důraz na zajištění neomezeného přístupu ke vzdělávání. Učící se společnost má všem svým členům umožňovat vzdělávání se. V učící se společnosti má být vzdělání poskytováno rovnoprávně a bez jakýchkoli diskriminací.

K tomuto přístupu se přiklání rovněž Palán, který definuje učící se společnost jako:

společnost, kde je zajištěn všeobecný přístup ke vzdělávání bez jakékoliv diskriminace, kde jsou občané ke vzdělání všestranně motivováni, povzbuzováni a podporováni všemi veřejnými institucemi a pokrok ve studiu je společností certifikován a uznáván jako základní hodnota.¹³

Na citované definici je taktéž jasně patrná dříve zmíněná spojitost koncepce učící se společnosti s koncepcí celoživotního vzdělávání. Učící se společnost lze v tomto smyslu

¹⁰ Viz. např.: Edwards, R. *Changing Places? Flexibility, lifelong learning and a learning society*. London: Routledge, 1997. 214 s.

¹¹ Viz. např.: Raggatt, P., Edwards, R., Small, N. *The Learning Society: Challenges and Trends*. 2nd edition. London: Routledge, 1996. 302 s.

¹² Viz. např.: Ranson, S. *Towards the Learning Society*. London: Cassell, 1994. 146 s.

¹³ Palán, Z. *Výkladový slovník vzdělávání dospělých*. Olomouc: DAHA, 1997. s. 120.

chápat jako „takový stav lidské civilizace, kdy se celoživotní učení stává součástí způsobu života.“¹⁴

Znalostní společnost

Pojmu „znalostní společnosti“ předcházeli dvě teoretické koncepce. V první řadě lze považovat za jakéhosi předchůdce „znalostní společnosti“ dříve naznačený Machlupův koncept „znalostního průmyslu“ (knowledge industry). V druhém případě lze poukázat na koncept „znalé společnosti“ (knowledgeable society), který předvedl v roce 1966 Robert E. Lane¹⁵.

Přesné sousloví „znalostní společnost“ či „společnost znalostí“ (knowledge society) zavádí ovšem do všeobecného povědomí až Peter F. Drucker ve své knize „Věk diskontinuity“¹⁶ z roku 1968.

O podrobnější a komplexnější vymezení pojmu „znalostní společnosti“ se však snaží autoři teprve v devadesátých letech. Zde lze zmínit především práce „Znalostní společnosti“¹⁷ od Nico Stehry či „Struktury a možnosti znalostní společnosti“¹⁸, kterou Gernot Böhme napsal v roce 1997.

Definice

Ačkoli pojem „znalostní společnost“ patří mezi nejčastější označení soudobé společnosti, je zároveň pojmem z nejproblematičtějších a nejnejasnějších.

Pojem „znalostní společnosti“ lze jen velmi obtížně přesněji vymežit vůči předchozím dvěma koncepcím, jelikož znalostní společnost bývá velice často zaměňována či ztotožňována jak s informační společností, tak s učící se společností. Přesto je zřejmý určitý přesun důrazu od technologií, v nichž kolují data či potenciální informace, na lidi, kteří disponují znalostmi či věděním.

Jak shrnuje Veselý:

¹⁴ Průcha, J. – Walterová, E. – Mareš, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, s. r. o., 2003. s. 260.

¹⁵ Viz.: Lane, R. E. The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society. *American Sociological Review*, 1966, vol. 31, no. 5, s. 649-662

¹⁶ Viz.: Drucker, Peter F. *Věk diskontinuity: obraz měnící se společnosti*. 1. vyd. Praha: Management Press, 1994. 377 s.

¹⁷ Viz.: Stehr, N. *Knowledge Societies*. London: SAGE, 1994. 291 s.

¹⁸ Viz.: Böhme, G. The Structures and Prospects of Knowledge Society. *Social Science Information*, 1997, vol. 36, no. 3, s. 447-468.

„Koncepty společnosti vědění věnují mnohem větší pozornost lidem než technologiím a většinou obsahují výraznou lidskou dimenzi. Ukazují (...) společnost, která zakládá svůj rozvoj na lidských zdrojích, na lidském potenciálu“¹⁹

Informační versus učící se společnost

Po krátkém představení uvedených společenských koncepcí se závěrečná část práce pokouší dát jednotlivé koncepce do vzájemné souvislosti.

Pro znázornění vztahu mezi jednotlivými koncepcemi je nutné přiblížit významové oblasti, ve kterých se jednotlivé koncepce navzájem liší. Vzájemný vztah informační, znalostní a učící se společnosti je prezentován pomocí následujících čtyř dichotomických diferenciací: technologie – člověk, informace – znalost, entita – proces, přítomnost – budoucnost.

Technologie versus člověk

Zatímco hlavním rysem informační společnosti jsou nové technologie, u koncepce učící se společnosti je tomu jinak. Hlavní charakter učící se společnosti nespočívá v technologických objevech a vynálezech, nýbrž v jejich působení na člověka resp. v jejich vstřebání společností jako celkem.

Informační společnost je charakterizována celosvětovou rozšířeností ICT a ohromným nárůstem informačních zdrojů, což lidem dává možnost téměř kdekoli a kdykoli nalézt a využít potřebné informace. Naproti tomu učící se společnost lze chápat jako takovou „společnost, která systematicky zvyšuje dovednosti a znalosti všech svých členů v oblasti využívání technologických inovací“²⁰.

Koncepce učící se společnosti tedy nezůstává pouze u zdůrazňování toho, že existuje mnoho nových možností, které dnešní společnosti nabízejí nové technologie. Pro koncepci učící se společnosti je mnohem závažnější a charakterističtější, jakým způsobem se s těmito možnostmi vyrovná člověk.

Technologie	Člověk
Informační společnost	Učící se společnost Znalostní společnost

¹⁹ Op. cit.: Veselý, A. *Společnost vědění jako teoretický koncept*. s. 436.

²⁰ Ainley, Patrick. *Rhetoric and Reality: Learning and Information Theory*. In Ranson, Stewart. *Inside the learning society*. London : Cassel, 1998. s. 42-43.

„a society which systematically increases the skills and knowledge of all its members to exploit technological innovation“

Informace versus znalost

S první diferencí výrazně souvisí druhá diference, která vychází z uvědomění si zcela zásadního rozdílu mezi informací a znalostí či věděním, na nějž mimo jiné upozorňuje rovněž Rodrigues, když říká: „To, o co jde, je více než informace: je to vědění, které obsahuje kognitivní schopnosti, učení, kulturní vzorce, porozumění, či jedním slovem: člověka.“²¹

Hlavní kritikou koncepce informační společnosti je oprávněné tvrzení, že nárůst objemu publikovaných informací neimplikuje automaticky nárůst lidských znalostí. Proto zbývající dvě koncepce počítají spíše se znalostmi než informacemi.

Informace	Znalost
Informační společnost	Učící se společnost Znalostní společnost

Entita versus proces

Základ třetí diference je možné spatřit již v samotných názvech jednotlivých koncepcí. Na jedné straně jsou informační a znalostní společnost, jejichž podstatou jsou vesměs „statické“ entity – informace a znalosti. Na straně druhé je učící se společnost, v jejímž jádru tkví dynamický proces učení se, kterýžto lze vnímat jako zpracovávání informací a jejich transformaci ve znalosti.

Entita	Proces
Informační společnost Znalostní společnost	Učící se společnost

Přítomnost versus budoucnost

Koncepce informační společnosti se zaměřuje primárně na současnost. Snaží se vystihnout charakter společnosti dnešní. Společnosti na přelomu tisíciletí, které se díky mohutnému vývojovému skoku v oblasti informačních technologií neočekávaně objevily dosud nevídané možnosti.

Oproti koncepci informační společnosti se koncepce učící se společnosti dívá více do budoucna. Je chápána mnohem spíše jako vize doby a společnosti nadcházející, než reflexe té aktuální. Spíše nežli popisem dneška je učící se společnost vizí takové společnosti, která si uvědomila společenské změny, dokázala na ně vhodným způsobem reagovat a mohla tak využít nově se vynořivších možnosti.

²¹ Cit. dle: Veselý, A. *Společnost vědění jako teoretický koncept*. s. 436.

Zde je také hodně patrná nejednoznačnost koncepce znalostní společnosti. Ta původně mluvila o soudobé společnosti, ve které „se rozhodujícím kapitálem, nákladovým faktorem a klíčovým zdrojem ekonomiky staly znalosti“²². Dnes ale bývá znalostní společnost chápána také jako cíl, ke kterému má spět dnešní informační společnost tím, že přizpůsobí své vzdělávací struktury novým podmínkám. Tzn. od přítomné informační společnosti, přes učící se společnost, ke společnosti znalostní.

Přítomnost	Budoucnost
Informační společnost	Učící se společnost
Znalostní společnost	Znalostní společnost

Závěr

Jak ukazuje již sám název, předkládaná práce se pokusila ukázat koncepcí informační a učící se společnosti jako dva různé úhly pohledu na soudobou resp. budoucí společnost. A právě tato odlišnost časového zaměření – na současnost v případě informační společnosti a na budoucnost v případě učící se společnosti – zdá se být tím nejzásadnějším rozdílem mezi představovanými koncepcemi.

²² Op. cit.: Drucker, Peter F. *Věk diskontinuity: obraz měnící se společnosti*. str. 27.

Použité zdroje

1. AINLEY, Patrick. Rhetoric and Reality: Learning and Information Theory. In RANSON, Stewart. *Inside the learning society*. London: Cassel, 1998. s. 42-58. ISBN 0304701823.
2. *Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy* [online]. c2004 [cit. 2009-03-13]. Dostupný z WWW: <<http://sigma.nkp.cz/F/>>.
3. DRUCKER, Peter F. *Věk diskontinuity: obraz měnící se společnosti*. 1. vyd. Praha: Management Press, 1994. 377 s. ISBN 80-85603-44-6.
4. DUFF, A. S. *Information society studies*. London: Routledge, 2000. 204 s. ISBN 041521551X.
5. KARVALICS, L. Z. Information Society – what is it exactly?: (The meaning, history and conceptual framework of an expression). In PINTÉR, Róbert. *Information Society: From Theory to Political Practice*. 1st edition. Budapest: Gondolat – Új Mandátum, 2008. s. 29-46. Dostupný z WWW: <www.itk.hu/netis/doc/NETIS_Course_Book_English.pdf>. ISBN 963-693-623-0.
6. PALÁN, Z. *Výkladový slovník vzdělávání dospělých*. Olomouc: DAHA, 1997. 159 s. ISBN 80-902232-1-4.
7. PONGS, Armin. *V jaké společnosti vlastně žijeme?*. Praha: ISV nakladatelství, 2000. 265 s. ISBN 80-85866-59-5.
8. PRŮCHA, J. – WALTEROVÁ E. – MAREŠ J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, s. r. o., 2003. 322 s. ISBN 80-7178-772-8
9. VESELÝ, Arnošt. Společnost vědění jako teoretický koncept. *Sociologický časopis*, 2004, roč. 40, č. 4, s. 433-446.